

Tərbiyə məsələləri

NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ: TARİXİ TƏCRÜBƏYƏ BİR NƏZƏR

Gülşən Bəşirova

*Heydər Əliyev adına AAHM-in humanitar fənlər
kafedrasının müəllimi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru*

Açar sözlər: nitq mədəniyyəti, natiqlik, məharət, öyrədiciilik, təsirediciilik, inam, təəc-
cüb, heyranlıq, heyranlıq, alim, hüsn, söhbət etmək, ədalət, humanizm.

Ключевые слова: культура речи, ораторство, мастерство, обучающий, влия-
тельность, доверие, удивление, восторг, восхищение, учёный, отвага, разговаривать,
справедливость, гуманизм.

Key words: culture of speech, oratory, mastery, teaching, persuasion, trust, surprise,
astonishment, amazement, scientist, courage, conversation, justice, humanism.

Müstəqil ölkəmizə Azərbaycan Res-
publikasının dövlətçilik ideologiyasının
prinsipləri ilə silahlandırılan, dövlətçiliyi,
azərbaycançılığı ideoloji rüpa çevirən,
aydın ifadə tərz, yüksək etik mədəniyyəti,
sözlə işi, əməli birləşdirməyi bacaran natiqlər
çox lazımdır. Elə natiqlər ki, mədəni nitq
normalarını öz nitqində parlaq şəkildə nü-
mayiş etdirməkdə nümunəyə çevrilsin. Etiraf
edək ki, bu qabiliyyəti aşılamaqda ali
məktəblərdə tədris olunan “Nitq mədəniyyə-
ti və natiqlik sənəti” fənninin tədrisinin çox
böyük rolu var. Təxminən, 60 saatlıq müha-
zirə və seminar dərsləri şifahi imtahanlarla
yekunlaşır. “Gənc natiqlər” dərnəkləri fəa-
liyyət göstərir. Onların iştirakı ilə yubiley
tədbirlərində nitqlərin, çıxışların müsabiqəsi
də keçirilir.

Bununla belə, paytaxtımız Bakıda dia-
lekt, şivə və ləhcə leksikası məktəblərdə,
müəllimlərin nitqlərində, radio və televiziya
verilişləri aparıcılarının çıxışlarında az eşi-
dilmir. Ədəbi tələffüzün xüsusi fənnə çevril-
məsinə baxmayaraq, imtahanlar qurtarandan
sonra bunlar tələbələrin də nitqindən “sili-
nir”. Bunun da başlıca səbəbi nitq mədəniy-

yətinə az diqqət yetirilməsi, nəzarətin olma-
ması və ya müntəzəm xarakter daşımaması
ilə əlaqədardır.

Nitq mədəniyyəti və natiqlik sənətini
tədris edən müəllimlər, EA-da fəaliyyət gös-
tərən Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, habelə
nitq mədəniyyəti şöbəsi yaranmış problemin
səbəblərini öyrənib aradan qaldırmaqda az
əmək sərf etmirlər. Bizim fikrimizcə, həm də
bu işdə məharət amili aktuallaşdırılmalı və
bu barədə təbliğat gücləndirilməlidir. Bu fən-
ni tədris edənlərin özlərinin də məharət ami-
linə nəzəri və təcrübə cəhətdən yiyələnildiyi-
ni və ya kütləvilikə nail olunduğunu söylə-
mək çətinidir.

Deməli, məsələnin mahiyyətini şərh
etməyə ehtiyac vardır. Nitq mədəniyyəti nə-
zəri məsələlərdən, natiqlik isə təcrübədən
bəhs edir. Məharət amilini nitq mədəniyyəti
araşdırıcıları belə şərh edirlər:

1) natiq dilin ədəbi tələffüz normaları-
na, o cümlədən orfoepik qayda-qanunlarına
mükəmməl şəkildə yiyələnmalı; intonasiya-
ya, vurğuya, fonetik hadisələrə praktik cə-
hətdən bələd olmalı; yazıldığı kimi deyil, ne-
cə oxunmalı və ya deyilməlidirsə, elə də oxu-

mağı bacarmalıdır. O nitq xoşa gəlir ki, o, səs amilinə, yəni orqan və motiv amilinə tam cavab verir. Vurğulardan düzgün istifadə olunduqda natiqin həyəcanlı səsindeki avazlanma dinləyicilərdə sevinc hissi doğurur, onlarda qələbəyə inam yaradır. Təəssüf doğuracaq bir informasiya isə, səsin orta, orta-ağır ləngərli tonallıqda eşidilməsinə səbəb olur. Keçmiş sovet informasiya bürosunda Levitan, Azərbaycan radio və televiziya məkanında Şəmiş Əlzamanlı dinləyicilərə belə təsir bağışlamışdır.

2) Nitq mədəniyyəti dərslərində məharət nümunələri səsləndirilməlidir. Belələrinə Ramil Səfərovun məhkəmədə söylədiyi nitqi, Mübariz İbrahimovun “Atama və anama” məktubu da nümunə ola bilər.

3) Nitqin möhtəşəmliyini şərtləndirən cəhətlər çoxdur. Tarixi təcrübə göstərir ki, fikri aydın, səlis çatdırmaq natiq üçün məharət sayılır. Çünki şifahi nitqdə ədəbi tələffüz gözləniləndə, nitqdə ardıcılığa, rabitəliliyə, məntiqi keçidlərə əməl olunanda dinləyici hər şeyi anlayır və qavrayır. Yazılı nitqdə də sözün düzgün seçilməsinə, nitqin qurulmasına, qrammatik bağlılıqlara, dəqiqləşmələrə riayət edilməsinə məharət kimi baxılır. Natiqlikdə ikinci dərəcəli olan cəhət yoxdur. Nitqin həcmi, yaxud da yığcam və ya geniş olması ideyanın, fikrin məna tutumundan asılıdır.

Məharət problemindən danışarkən alim natiqlərdən də nümunələr gətirmək olar. Belə ki, elm adamı kimi tanınan natiq gələcək humanitar və planetar qayələrdən, elmi təsnifatlardan xəbərdar olmalıdır.

M.Plank yazır: “Təsnifat idrakın ən yüksək növüdür”. Alimlərin təsnifatı isə belədir:

1. İdeyalar generatorları
2. İdeyalar moderatorları (yeni elmi informasiyalar tənqidçisi)
3. İdeyalar animatorları (generatorların məsləhətçiləri)
4. Yeni ideyalar hazırlayanlar
5. Elm təşkilatçıları
6. Pedaqoq-mühazirəçilər [2, 97].

Tarixi təcrübə göstərir ki, pedaqoq-mühazirəçilər elmi mənbələri yeni elm kəşf edənlərdən daha məharətlə şərh edirlər. Onlarda müəllimlikdən irəli gələn öyrədicilik keyfiyyəti yüksək olur. Təkcə öz fikrini deyil, bir çoxlarının ideya istiqamətlərini, kəşflərini və kəşflərə bərabər yeniliklərini şərh edənin nitqindən dinləyici çox şey öyrənir və belə nətiqlərə heyranlıqla həsəd aparılır. Buna hərtərəflilik amili deyilir.

Azərbaycan Respublikasının dövlətçilik ideologiyasından danışan natiq öz məharətini yalnız dövlətin möhkəmləndirilməsi və azərbaycançılıq prinsiplərini sadalamaqla göstərə bilməz. Bunun üçün dövlət və dövlətçilik, dövləti möhkəmləndirməyin forma və üsulları, strateji və taktiki yollar ayrı-ayrı məsələlərə çevrilməli və sonda geniş anlayışlarda inteqrasiya olunmalıdır. Həmçinin bu prinsiplərin kimlərin əsərləri, məruzə və çıxışları əsasında formalaşdığını, milli tərəqqi, milli mənafe, milli müstəqillik anlayışlarının əqidəyə çevrilməsinin tarixi köklərini meydana qoymaq tələb olunur. Natiqdən bu məsələdə tələb olunan məharət odur ki, XIX-XX əsrdə milli müstəqillik şüurunun oyanıb cücərməsində M.F.Axundzadə, Ə.Hüseynzadə, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ü.Hacıbəyov, N.Nərimanov, M.Rəsulzadə və başqalarının ideya istiqamətlərinin fraqmental nöqtələrini vurğulasın, habelə müstəqil Azərbaycan dövlətini möhkəmləndirməyin strategiyasını vermiş, ölkəmizə “neft siyasəti” gətirməklə azərbaycançılığı dövlət ideologiyası səviyyəsinə yüksəltməkdə şöhrət tapmış Heydər Əliyev xidmətlərindən danışmağı bacarsın. Natiqin məharəti xalqı bir global ideya ətrafında birləşdirməyindədir. Azərbaycanda yaşayan bütün vətəndaşlar etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, öz dədə-baba torpaqlarında – Azərbaycanda yaşayırlarsa, deməli, onlar azərbaycanlıdırlar. Ölkəmizə ruslar, yəhudilər bu torpaqlara sonralar gəliblər; onlar öz millətlərinin adı ilə çağırılsalar, buna söz yoxdur, lakin digər etniklər – türk, ləzgi, talış, tat, kürd və s. bir millət kimi azərbay-

canlı adını – vətən oğlu adını daşımağa haqlıdirlar. Bu fikrin ulu öndərə aid olduğunu və necə də birləşdirici, ruhyüksəkliyi yaradıcı olduğunu demək əsl məharət deyilmi?

4) Natiqlikdə məharət göstəriciləri çoxdur. Onlardan biri də dinləyicidə maraq yaratmaq, onu müzakirəyə cəlb etmək və dialoqa qoşmaqdır.

Metodik təfəkkürü güclü olan natiq cəmiyyətdə ədalətlik, bərabərlik prinsipindən danışarkən dahi Nizamidən, Konfutsidən sitatlarla öz nitqini bəzəyə, fəlsəfi rəicətlər, haşiyələrlə zənginləşdirərkən dinləyiciyə "bəs siz necə düşünürsünüz?"-deyə müraciət edə bilər. Dahi Nizami də Hörmüzə istinad edərək öz dövrünün hökmdarlarına (sifarişi ilə "Xosrov və Şirin"-i yazdığı hökmdarı da nəzərdə tutaraq) bu sözləri eşitdirir:

"İndi yüz fəqirin tökülə qanı,
Halına yanacaq bir insan hanı?"

Konfutsi traktatlarında dövləti möhkəmləndirməyin başlıca şərtini dövlət başçısına inamın yaradılmasında görür. Natiq öz dövlətinin ideoloji rüporu olmalı və Konfutsi kəlamlarından şərhlər verməlidir; bunu deməyə borcludur ki, "öz Allahına inamı möhkəm olmayan insana da, hökmdara da inanmaz; inanmaq mərdənəlikdir".

Bu məsələdə Qurani-Kərimdən bir kəlam səsləndirərsə, nə gözəl olar: "La dina bil-la mura'vvin", "İnamsız qəhrəmanlıq olmaz" və s. [2, 30].

İdeallar mücəssiməsi olan natiqlərin həmişə bir neçə dildə danışa bilməyi məharət sayılıb.

Natiqin məharəti humanist qayələrdən bəhs etməsində, humanizmi təbliğ etməsinə dədir. Filosof-natiqlər buna misal ola bilərlər. İ.Kant yazır: "Mən iki halda təəccüblənir və heyətdə qalırım: bir üstümüzdə göylərə baxıb işıqlı ulduzları seyr edəndə və bir də insan daxilindəki mənəvi normaları görəndə" [2, 31].

Qeyd olunanlara yekun vuraraq bunları deyə bilərik ki, natiqlik məharəti müəllimə, alimə, hərbiçiyə, bir sözlə, bütün sənət

adamlarına aşılmalı keyfiyyətdir. Ana dilini sevən hər kəs bu dildə gözəl danışmaq üçün öz üzərində çalışmalıdır. Natiqlik mədəniyyəti insanın ümumi mədəniyyətinin tərkib hissəsi olub, insanda humanist qayələr tərbiyə edir, mənəvi-əxlaqi hislər aşılrayır. Buna görə də natiqlik məharəti ilə bağlı təbliğati gücləndirmək və bütün təhsil müəssisələrində bu istiqamətdə sistemli, planlı işlər aparmaq zəruridir.

Rəyçi: dos. T.Rəhimli

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əsgərov M. Natiqlik sənətinin əsasları. Bakı: Maarif, 1975.

2. Мирзаджан-заде А. Этюды о гуманитаризации образования. Б.: Азернешр, 1993.

3. Об ораторском искусстве. М.: Изу-во политической литературы, 1973.

Г.Баширова

Культура речи: взгляд на исторический опыт

Резюме

Культура речи и ораторское искусство, как наука и мастерство были и остаются одними из актуальными вопросами воспитания и образования. Поэтому в статье делается попытка ряд пояснений о сущности ораторского мастерства на примере философов и политиков мирового класса.

G.Bashirova

Culture of speech: a glance at history of practice

Summary

In the article, it is noted that, culture of speech and oratory, as a field of science and mastery, are still actual matters of upbringing and education. The author attempts to explain the concept of oratory using the examples of world famous philosophers and politicians.